

**Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego
im. E. Ringelbluma**

**Gmina Żydowska w Bydgoszczy
Synagogen-Gemeinde Bromberg**

sygn. 104

Opracowała Mgr Magdalena Siek

Warszawa 2015

Wstęp

Dzieje osadnictwa żydowskiego w Bydgoszczy sięgają czasów średniowiecza. Żydzi zajmowali się tu głównie handlem. Z czasem pod wpływem nacisków mieszczaństwa władcy polski zaczęli ograniczać aktywność gospodarczą Żydów w Bydgoszczy i ich napływ do miasta. Przywilej Zygmunta Augusta z 1555 roku zakazywał Żydom zamieszkiwania w Bydgoszczy i okolicach, co zmusiło ich do osiedlania się głównie w Fordonie. Po pierwszym rozbiore Polski region bydgoski znalazł się pod panowaniem Prusaków. Na Żydów z dawnych ziem polskich zostały rozciągnięte pruskie przepisy z 1750 r. zezwalające im na osiedlanie się w miastach, a także *General-Juden Reglement* z 1797 r., dzielący Żydów na tolerowaną biedotę i bogaczy, którym stopniowo miano umożliwić nabycie praw obywatelskich. Rozpoczął się wtedy proces osiedlania w Bydgoszczy bogatych Żydów. Po powstaniu Księstwa Warszawskiego został on na krótko zahamowany, ale już po decyzjach Kongresu Wiedeńskiego nastąpił dalszy rozwój gminy żydowskiej: w 1816 r. założono cmentarz, otwarto salę modlitewną przy ul. Pod Blankami oraz wydzierżawiono łąnię rytualną. W 1834 r. poświęcono nową synagogę i ostatecznie ukształtowała się gmina żydowska, do której poza mieszkańcami Bydgoszczy zaliczono Żydów z Górzyskowa, Szwederowa, Białych Błot, Rupienicy, Bocianowa, Okoła, Wierzchucina Szlacheckiego, Grodztwa i Łabiszyna. Zatwierdzono statut gminy, który przewidywał wybór 3 przewodniczących i 6 reprezentantów do władz kahalnych. W 1852 r. gmina w Bydgoszczy zatrudniła pierwszego rabina dra Juliusza Gebhardta. Wraz z rozpoczęciem procesu industrializacji miasta, zwiększyła się w Bydgoszczy liczba Żydów. W tym okresie do Bydgoszczy masowo przenosiła się ludność żydowska z Fordonu. W 1870 r. z Bydgoszczy zamieszkiwało już około 2000 Żydów, ale w następnych latach przyrost został zahamowany. Przyczyną tego stanu rzeczy była emigracja za ocean, przesiedlanie się Żydów do większych miast Niemiec oraz asymilacja i mieszane małżeństwa. W 1867 r. gmina uzyskała nowy statut, obowiązujący praktycznie do początku lat trzydziestych XX wieku. Na czele gminy stał Zarząd i Rada Reprezentantów. W skład zarządu wchodził przewodniczący, 2 zastępców i 5 członków, natomiast do Rady Reprezentantów wybierano 12 członków i 6 zastępców. W 1884 r. ukończono budowę nowej synagogi.

W okresie międzywojennym liczba Żydów w Bydgoszczy wynosiła około 2000 osób. Stanowili oni około 1,5% ogółu mieszkańców. Większość z nich zajmowała się pośrednictwem handlowym. Stosunkowo nieliczni reprezentowali wolne zawody lub zajmowali się rzemiosłem. Od 1927 r. cele i zasady działania gmin żydowskich regulowały

Przepisy o organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województwa śląskiego. Gmina bydgoska była drugą co do wielkości gminą żydowską w województwie poznańskim. Jej kierownictwo spoczywało w rękach rabina i 8 członków zarządu wybieranych co 4 lata. Uchwały zarządu zatwierdzała władza nadzorcza, którą sprawował urząd administracji I instancji. W Bydgoszczy bezpośredni nadzór sprawował starosta grodzki. W 1932 r. na podstawie rozporządzenia Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego gmina żydowska w Bydgoszczy powiększyła się o dotychczas samodzielne gminy w miasteczkach powiatu bydgoskiego. Realne znaczenie posiadała jedynie gmina fordońska, w której zamieszkiwało około 60 Żydów.

Charakterystyka zbioru: W zespole „Gmina Żydowska w Bydgoszczy” znalazły się dokumenty z lat 1838-1939. W pierwszej części zespołu znalazły się posyty z protokołami i sprawozdaniami z posiedzeń Zarządu Gminy i Rady Reprezentantów. Kolejne jednostki dotyczą wyborów do Rady Reprezentantów. Jednostki archiwalne 11-15 obejmują dekrety donacyjne, akty darowizny i fundacje na rzecz gminy. W kolejnej części zespołu znalazły się dokumenty finansowe, takie jak księgi podatkowe, księgi przychodów i rozchodów, nakazy płatnicze wydane na konkretne nazwiska oraz korespondencja w sprawach finansowych. W jednostkach od 27 do 30 znalazła się korespondencja gminy w różnych sprawach. Ostatnią część zespołu stanowią dokumenty dotyczące planów inwestycyjnych i prac technicznych w gminie, rozbudowy i remontów budynków gminnych oraz kontrakty ze specjalistami. Językiem zespołu w równej części są polski i niemiecki, liczba dokumentów w językach jidysz i hebrajskim jest niewielka.

Bibliografia: Biegański Z., *Mniejszość żydowska w Bydgoszczy 1920-1939*, Bydgoszcz 1999.

Wykaz skrótów:

b.d. – brak daty

j. jid., hebr., j. niem., j. pol. – język jidysz, hebrajski, niemiecki, polski

l. – luźne

mps – maszynopis

mps pow. – maszynopis powielany

rkps – rękopis

s. – stron

sygn. – sygnatura

Inwentarz

1. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Verband der Synagogen-Gemeinden im Regierungsbezirk Bromberg. Korespondencja organizacyjna Związku ze Związkiem Ogólnoniemieckim, gminami okręgu bydgoskiego, członkami społeczności żydowskiej. Sprawozdania, zestawienia, podania o pracę. Druki: sprawozdania Ogólnoniemieckiego Związku Gmin Żydowskich, sprawozdania ze Zjazdu Żydów Niemieckich, sprawozdania finansowe organizacji żydowskich w Niemczech.

1898-1900, rkps, druk, j. niem., poszyt, s. 714 (sygn. stara 1)

2. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Protokoły posiedzeń Zarządu Gminy.

1900-1909, rkps, druk, j. niem., poszyt, s. 273 (sygn. stara 2)

3. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Protokoły posiedzeń Zarządu Gminy.

1909-1921, rkps, j. niem., poszyt, s. 375 (sygn. stara 3)

4. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Protokoły posiedzeń Zarządu Gminy.

1923-1931, rkps, j. niem., j. pol., poszyt, l. s. 116 (sygn. stara 4, 5)

5. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Protokoły posiedzeń Rady Reprezentantów Gminy Żydowskiej.

1857-1861, rkps, j. niem., poszyt., s. 202 (sygn. stara 6)

6. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Protokoły posiedzeń Rady Reprezentantów Gminy Żydowskiej.

1862, rkps, j. niem., l., s. 14 (sygn. stara 7)

7. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Protokoły posiedzeń Rady Reprezentantów Gminy Żydowskiej.

1863-1873, rkps, j. niem., poszyt, s. 467 (sygn. stara 8)

8. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Protokoły posiedzeń Rady Reprezentantów-kobiet Gminy Żydowskiej.

1910-1921, rkps, j. niem., poszyt, s. 103 (sygn. stara 10)

9. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.

Akta dotyczące wyborów do Rady Reprezentantów Gminy Żydowskiej (ogłoszenia o wyborach, protokoły komisji wyborczych, korespondencja z władzami, wykaz imienny uprawnionych do głosowania).

1906-1925, rkps, mps, j. niem., poszyt, s. 165 (sygn. stara 11)

10. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.

Obrady 17 komisji problemowych działających przy Gminie, kurendy o zebraniach, pokwitowania odbioru korespondencji.

1937-1938, rkps, mps, j. jid., j. pol., poszyt, l., s. 204 (sygn. stara 12)

11. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.

Kopie dekretów donacyjnych, akty darowizn na rzecz Gminy, korespondencja Zarządu Gminy w tych sprawach.

1838-1913, rkps, j. niem., poszyt, s. 175 (sygn. stara 14)

12. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.

Fundacja ku czci prof. Graetza. Apel, listy składkowe, korespondencja.

1887-1888, rkps, druk, j. niem., poszyt, s. 43 (sygn. stara 15)

13. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.

Legat Isidora i Ernestiny Feibusch na utrzymanie grobów. Korespondencja, dokumentacja finansowa.

1915-1920, rkps, mps, j. niem., poszyt, s. 7 (sygn. stara 16)

14. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.

Legat Goldy Pink na utrzymanie grobu.

1911-1920, rkps, mps, j. niem., poszyt, s. 3 (sygn. stara 17)

15. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.

Testament Julii Salomon. Korespondencja i legaty finansowe.

1897-1920, rkps, mps, j. niem., poszyt, s. 119 (sygn. stara 18)

16. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.

Wykaz imienny członków Gminy za rok 1930.

1930, rkps, j. pol., poszyt., s. 30 (sygn. stara 22)

17. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Księga wydatków.

1919, rkps, j. niem., poszyt, s. 287 (sygn. stara 23)
18. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Księga przychodów i rozchodów (za lata 1923-1925 i 1928-1932).

1923-1932, rkps, j. niem., j. pol., l. s. 329 (sygn. stara 24)
19. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Księga podatkowa członków Gminy Żydowskiej (układ księgi w porządku alfabetycznym według nazwisk).

1934, rkps, druk, j. pol., poszyt, s. 582 (sygn. stara 25)
20. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Księga podatkowa członków Gminy Żydowskiej (układ księgi w porządku alfabetycznym według nazwisk).

1935, rkps, druk, j. pol., poszyt, s. 647 (sygn. stara 26)
21. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Księga płac umysłowo pracujących Zarządu Gminy Żydowskiej (układ księgi według nazwisk).

1934-1937, rkps, druk, j. pol., poszyt, s. 41 (sygn. stara 27)
22. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Nakazy płatnicze na podatek gminny za rok 1936 i 1937 (jednostka zawiera nazwiska płatników).

1936-1937, rkps, druk, j. jid., j. pol., l., s. (sygn. stara 28)
23. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Zarządzenia egzekucyjne za zaległe podatki gminne (za lata: 1933, 1934, 1938).
1933-1938, rkps, mps, j. pol., l., s. (sygn. stara 28)
24. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Korespondencja w sprawach finansowych, zarządzenia egzekucyjne, upomnienia, zestawienia kasowe, deklaracje składek Ubezpieczalni Społecznej.

1934-1939, rkps, mps, j. jid., j. pol., l., s. (sygn. stara 29)
25. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Deklaracje składek Ubezpieczalni Społecznej, upomnienia i pokwitowania z Państwowego banku Rolniczego w Poznaniu.

1936-1938, rkps, mps, j. pol., poszyt, s. (sygn. stara 29)

26. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Sprawozdanie Kasy Bezprocentowej Pożyczek.

1935-1936, rkps, mps pow, druk, j. jid., j. pol., l., s. 7 (sygn. stara 35)

27. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Korespondencja przychodząca i wychodząca.

1936-1937, rkps, mps, j. jid., j. niem., j. pol., l., s. (sygn. stara 20)

28. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Korespondencja przychodząca i wychodząca.

1938, rkps, mps, j. hebr., j. jid., j. niem., j. pol., l., s.

29. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Korespondencja z Haszomer Hacair w Bydgoszczy.

1931, 1933, 1935-1936, rkps, mps, j. hebr., j. pol., l. s. 20. (sygn. stara 20)

30. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Korespondencja Gminy z Gazownią Miejską i Oddziałem Wodociągów i Kanalizacji.

1931-1937, rkps, mps, j. pol., l., s. (sygn. stara 30, 36)

31. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Polisy ubezpieczeniowe Gminy, korespondencja.

1931-1938, rkps, mps, druk, j. niem., j. pol., poszyt, s. 89 (sygn. stara 19)

32. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Korespondencja w sprawach dotyczących inwestycji i prac technicznych w synagodze, oferty, dokumentacja finansowa, rysunki techniczne.

1888-1912, rkps, mps, j. niem., poszyt, s. 333. (sygn. stara 31)

33. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Komisja Budowlana przy Gminie Żydowskiej w Bydgoszczy: korespondencja, rysunki techniczne nadbudowy domu mieszkalnego przy Mauerstr., budowy balustrady w synagodze dokumentacja finansowa.

1887-1926, rkps, mps, j. niem., j. pol., poszyt, s. 144. (sygn. stara 32)

34. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.

Rysunki techniczne: projekt instalacji hydrantów w ogrodzie przed synagogą, projekt parkanu przy synagodze.

1901-1932, rkps, j. niem., j. pol., l., s. 2 (sygn. stara 33)

35. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Kontrakty z mistrzami kominiarskimi.

1928, rkps, druk, j. pol., l., s. 6. (sygn. stara 34)

36. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Akta personalne II kantora synagogi Bydgoskiej Heinricha Lachmanna. Podanie o pracę, zaświadczenia, korespondencja z Zarządem Gminy.

1912-1921, rkps, mps, j. niem., poszyt, s. 112 (sygn. stara 13)

37. Gmina Żydowska w Bydgoszczy.
Varia: obwieszczenie, ulotki, prospekt.

1939, b.d., druk, j. jid., j. pol., l., s. 5.